

3. Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности (социально-философский анализ). - Волгоград-Элиста: 2005. -С. 17.
4. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология. -М.: Изд-во УРАО, 1998. -С. 177-178.
5. Ионин Л.Г. Идентификация и инсценировка. // Соц. исследования. 1995. №3. Цит.по: Психология самосознания: хрестоматия. -Самара: 2000. -С. 645-648.
6. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрастанию. / Курт Хюбнер; Рос. акад. наук. Ин-т философии. Центр по изучению нем. философии и социологии. - М.: Канон+: Реабилитация, 2001. -С. 399.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада киёсий таҳлил методининг ўзига хос тарихий шарт-шароитлардан келиб чиқиб, ижтимоий-фалсафий тафаккурда миллий идентиклик ҳодисасини тушунишга доир маълумотлар берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье описывается применение метода сравнительного анализа к пониманию феномена национальной идентичности в общественно-философической мысли, обусловленный конкретно-историческими условиями.

SUMMARY

This article describes the application of the method of comparative analysis to understanding the phenomenon of national identity in social and philosophical thought, conditioned by specific historical conditions.

УДК 37.016:82

ЎДБИЯТ ПАНИН ОҚИТЎДА ОҚИТЎШЇ ҺАМ ОҚИТЎШЇЛАРДЇН КОМПЕТЕНТЛИЛИГИН ЖЕТИЛИСТИРИВ

S.P.Uzakova – tayanish doktorant

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: adabiyot oqituvchisi, kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxs kompetentligi, bilim, ko'nikma, malaka, tajriba, dars jarayoni, adabiy ta'lim, shoir, badiiy matn, she'r, she'rxon, lirik qahromon, tahlil, obraz.

Ключевые слова: учитель литературы, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, личностная компетентность, знание, умение, квалификация, опыт, учебный процесс, литературное образование, поэт, художественный текст, стихотворение, поэт, лирический герой, анализ, образ.

Key words: teacher of literature, competence, professional competence, personal competence, knowledge, skills, qualification, experience, teaching process, literary education, poet, literary text, poem, poet, lyrical hero, analysis, image.

Ўдбиёт сбақлары кевил тарбиялау һам келесhek әулад санасин жетилестириwdи ең алди менен биринши басқисhqа қойатуғин ең зарур болған билим дереклери есaпланaди. İnsan qalbine tek билим менен кирип болмаydi. Sonlıqtan da, әдбиёт пани оqитwshisi öziniñ жеке paziletleri, ruwxıy jetikligi һам һар тәреплеme билимliliги менен оqıwshılar itibarına түsip, olardı тәsirlendirip sabaq ötiwge үлкен жуwapkershilik penen qatnasta болıwı bariwı керек. Sabaq procesin нәтиьjeli алып bariwda оqıtwshınıñ kompetentligi оғада үлкен әһmийетке iye болaди. Biz bul маqаламızда sabaqtıñ нәтиьjeli алып barılıwında оqıtwshı һам оqıwshılardıñ kompetentliginiñ baylanışlıǵına toqtalıp ötpекshimiz.

Dáslep kompetenciya һам kompetentlik terminleriniñ tálimge kirip keliwi һам onıñ mánisi jóninde sóz etemiz. “Kompetenciya” ataması ең dáslep N.Xomskiy degen alım tәrepinen qollanılған. Ol bul түsiniktі til sistemasi haqqındaǵı bilimlerde iye bolıwdı yaǵnıy kompetentlikti kórsetiwshi “lingvistikalıq kompetenciya” mánisinde paydalana baslaǵan [1]. Sonday-aq, bir neshe metodikalıq әдбиётlarda kompetenciya ataması boyınsha kóplegen pikirler һам olardıñ túrleri de keltirilgen. “Kompetenciya” sózi “jarısıw, bellesiw bәsekilesiw” degen mánilerdi bildiredi. Bul atama latin tilinen awdarmalanganda “cometens” – múnásip, say, керекli, ılayıqlı biletuǵın degen mánilerdi ańlatadı. Ulıwma aytqanda, shaxs tәrepinen belgili bir tarmalarda нәтиьjeli is júritiw ushın zarur bolatuǵın bilim, kónlikpe, tájiriye bar ekenligin ańlatatuǵın түsinik [2]. Özbekstan xalıq bilimlendiriw ministrliǵı tәrepinen 2017-jıl 6-aprel sánesinde mámleketlik bilimlendiriw standartları һам oqıw dástúrlerine qayta ózgerisler kiritiwde oǵan kompetenciyanıñ túrlerin de engizdi. Kompetenciyanıñ tayanish kompetenciya һам pánge baylanışlı kompetenciya sıyaqlı túrleri bar. Әдбиь tálimde әдбиьatqa baylanışlı kompetenciyanıñ әдбиь sóylew kompetenciyası һам kórkem shıǵarmanı analizlew kompetenciyası qollanıladı. Bunday kompetenciya oqıw baǵdarlama dástúrine say qollanıladı һам oqıwshılardıñ bilim iyelew dárezesiniñ нәтиьjeliligini támiyinleydi.

“Kompetentlik” түsinigi “kompetenciyaǵa iyelik” degen mánini bildiredi. İnsannıñ belgili bir tarawlarda нәтиьjeli is kórsetiw ushın zarur bolған bilim, kónlikpe һам tájiriyebe iye ekenligi menen onıñ жеке sıpatları ortasındaǵı baylanışlıqtı ańlatadı [2]. Kompetentlik ataması bilimlendiriw tarawına psixologiyalıq izlenisler нәтиьjesinde kirip kelgen. Bul түsinik psixologlar nәzerinde

һар qanday qanıygeniñ dástúriy emes jaǵdaylar, kútilmegende payda bolatuǵın halatlarda tаn sáwbet jolların taba biliw, qarsılaslar menen óz ara múnásibetlerde jańa usıllardı qollay alıwı, qıyın tapsırmalardı orınlawda zarur maǵlıwmatlardan bilgishlik penen paydalaniwı, úziksiz ráwishte óz ústinde islewi, óz bilim, kónlikpe һам tájiriyeberin izshil dawamlap bariwdı ańlatadı. Kompetentliktiñ ishinde kásiplik kompetentlik түsinigi de bar bolıp, ol qanıge tәrepinen kásiplik iskerligin әmelge asırıw ushın zarur bolған bilim, kónlikpe һам tájiriyeberdiñ iyeleniwi һам olardı әmelde joqarı dárezede qollay alıwın ańlatadı. Kásiplik kompetentlik qanıge tәrepinen tek ayırıqsha bilim, kónlikpe, tájiriyebe һам жеке sıpatlardıñ iyelengenligi ǵana emes, bálki ózine zarur baǵdarlar boyınsha integrativ bilimler һам hәreketlerdiñ ózlestiriliwde de óz ishine aladı.

Kompetenciya qanıgelik bilimlerde һар dayım baytıp bariwdı, jańa informaciyaardı úyreniwdi, әһmийetli sociallıq talaplardı ańlap alıwdı, jańa maǵlıwmatlardı izlep tabıw, olardı qayta islew һам óz iskerliginde qollana biliwdi de talap etedi. Özbek әдбиьatın oqıtw boyınsha metodikalıq miynet jazǵan ilimpazlar Q.Husanboyeva һам R.Niyozmetovalardıñ miynetinde kásiplik kompetentlik dárezesiniñ tómendegi jaǵdayda kórinetuǵınlıǵı atap ótilgen [3]:

- Quramalı, qıyın jaǵdaylar júzege kelgende;
- ayırıqsha wazıypalardı orınlaǵanda;
- bir-birine qarama-qarsı maǵlıwmatlardan ornı menen paydalanǵanda.

Sonday-aq, kásiplik kompetenciyaǵa iye qanıge óz bilimlerin izbe-iz baytıp baradı, jańa informaciyaardı ózlestiredi, dáwir talapların tereń ańlaydı, jańa bilimlerde izlep tabadı һам olardı qayta islep, óz әmeliy iskerliginde нәтиьjeli qollanadı.

Házirgi dáwirde jáhán bilimlendiriw әmeliyatında oqıwshılardı kompetentli qılıp tarbiyalaw tiykarǵı wazıypaǵa aylanған. Sebebi kompetentlik, joqarıda aytıp ótkenimizdey, bilimlendiriwdiñ intellektual һам әmeliy tәrepin baylanıstradı, oqıtw barısında tálim mazmunın ózlestiriwdiñ standart boyınsha qanday нәтиьjelerge alıp keliwın bildiriwshi kórsetkishlerdi sáwlelendiredi. Kóp ǵana izertlewlerden һам ilimiy miynetlerden de kóriwimizge boladı, búgingi dáwirde dúnyanıñ globalıasıw hárbir taraw qanıgeleriniñ tek ǵana bir mámleket aymaǵında emes, bálki dúnyanıñ qálegen mámleketinde jasap, is kórsetiwı, qarsılas bolıwı ushın һар tәrepleme

kompetentli bolıwdı talap etpekte. Usı kózqarastan kompetentliktiń jeke shaxs hám belgili bir qánige iyesine tán bolǵan sıpatların hám tarmaqların atap ótımiz orınlı boladı. Jeke adam kompetentligi onıń kúndelikli tirishilik qılıwı, kásibi boyınsha is kórsetiwı yamasa sociallıq turmısta óz ornına iye bolıwǵa baylanıslı turmıslıq mashqalalardı sheshiwge tiyisli bilim, kónlikpe hám tájiriybege iye ekenlik halatın bildiredi hám ol tómendegi tarmaqlardı óz ishine aladı:

- Erkin is júritiw kompetentligi. Bunda qánigeniń túrli jollar menen, tiykarınan, tálim orınlarınan tisqari dereklerden bilim alıw tájiriybesin iyelewı;

- Sociallıq-puqaralıq kompetentligi. Shaxstıń puqaralıq, saylawshılıq hám basqa da bir qatar wazıypaların orınlawǵa qaratılǵan iskerligi;

- Sociallıq miynet kompetentligi. Adamnıń óz kásibine baylanıslı miynet bazarı maǵlıwmatlarınan xabardar bolıwı, ondaǵı jaǵdaydı analiz qıla alıwı, óziniń professional imkaniyatların durıs bahalay biliwı, ózara múnásibetlerdegi ádep-ikramlılıq qaǵıydaların esapqa alıwı hám ámel etiwı;

- Shańaraqlıq kompetentlik. Shaxstıń ózi hám shańaraq aǵzalarınń salamatlıǵı, shańaraqtaǵı turmıs tárizi, minnet hám wazıypaları, basqa da shańaraqlıq máselelerdi biliwı;

- Mádeniy hám dem alıw kompetentligi. Adamnıń bos waqıttan durıs paydalanıw, óz shaxsın mádeniy hám ruwxıy jaqtan rawajlandırıwǵa baylanıslı iskerligi názerde tutiladı [3].

Búgingi oqıtıw sisteması óz iskerligin hárbir oqıwshınıń mektep dáwirinen-aq joqarıda sanap ótilgen kompetentlik belgilerine iye bolıwdı kózde tutqan halda is kórsetiwdi shólkemlestiriwı maqsetke muwapıq boladı. Joqarıda atap ótkenimizdey, kompetentlikke kırıwshı bilim, kónlikpe hám tájiriybege iye bolǵan oqıtıwshı sabaq ótiw procesinde oqıwshıları menen birge belgili bir nátiyjelerge erisip baradı. Ádebiyat oqıtıwshısınıń kompetentligi oqıw dástúrinde úyreniw ushın berilgen kórkem shıǵarmalardadı oqıwshılar sanasına unamlı tásir kórsete alatuǵın, olardı ruwxıy jetiklikke tárbiyalaytuǵın, sezimlerin oyata alatuǵın táreplerin ańlay alıwı hám olardan sabaq procesinde hárbir oqıwshıǵa say rawishte paydalana alıwın názerde tutadı. Sonlıqtan biz, oqıtıwshınıń kásiplik kompetentligin anıqlawda 9-klass qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlıǵında berilgen T.Mátmuratovtıń “Súyenedi adamǵa adam” qosıǵı misalında talqılawdı maqul tapsıq.

Qapalanıp tartqanda jábir,
Súyenedi adamǵa adam.
Quwanış ta jalǵızǵa awır,
Súyenedi adamǵa adam.
Diywal súyenedi diywalǵa,
Tawlar súyenedi tawlarǵa,
Hárkim gezek-gezek miymanda,
Súyenedi adamǵa-adam.
Gayrı demey milletin, ultın,
Alis demey mákanın jurtın,
Áne sóytıp biyǵárez, biypul,

Súyenedi adamǵa adam...
Jalǵız adam ǵarip, biyshara,
Birleskende kúshi qanshama,
Jerdı ózi súyep tursa da,
Súyenedi adamǵa adam [4].

Shayır qálemimen dórelgen bul qosıq qatarlarınan hár qanday oqıwshı hám oqıtıwshı da óziniń sanasına, ruwxıy álemine jaǵatuǵın qatarlardı ańlap seze biledi. Oqıwshı qosıqtı oqıy otırıp, shayır menen ózi arasındadı uqsas sezilgen qatarlardan kewili toladı hám jańa sezimler oyatadı. Qosıqta keltirilgen barlıq qatarlar kewilden shıq-qanlıǵı ushın kewilge jetip baradı, qosıqta bayan etilgenindey, adam adamǵa súyenip, kewil-kewilden suw ishedı.

Kompetentli ádebiyat oqıtıwshısı qosıqtıń mazmunın analizlew waqtında kewilden ótken sezimlerdi hár tárepleme túsindiriwge urnadı yaki soraw-tapsırmalardı aylandıra biledi. Usı tárepleri menen oqıwshılardı itibarın jumsap, olardı óz kewillerinen keshken sezimlerde at tabıwǵa baǵdarlay aladı. Máselen: “1. Ne sebepten shayır qosıq atamasın usılay atǵan hám qosıqta siz lirikalıq qaharman sıpatında kimdi ańladıńız? 2. Qosıqtıń birinshi shuwmaǵında berilgen “Quwanışta jalǵızǵa awır” degen qatarlardı oqıǵanıńızda qalıńızdan neler ótti? 3. Bul qosıqta tiykarǵı obrazǵa obyektiv jantasqan qatarlar arqalı nelerdi ańladıńız? 4. Shayır adamgershilikke tán sıpatlardı sáwlelendiriwde qosıqta tiykarǵı máseleleri nege qaratadı? ”. Mine kórip turǵanımday, ápiwayı sózler menen boyalǵan bul qosıq shuwmaqlarınıń mánisin tereń ashıwda oqıtıwshı hám oqıwshıdan aqılıy hám ruwxıy jaqtan oy júritiw talap etiledi. Kórkem tekstler ústinde usılayınsha is júritiw qábiletine iye bolǵan oqıtıwshı oqıwshılarınıń ruwxıy jetikligi jolında durıs hám nátiyjeli is alıp barıp atrǵanlıǵın kórsetedi. Joqarıda kórip ótken qosıq qatarlarında oqıwshılar kewline unamlı tásir qaldıratuǵın hám jańasha oylar payda etetuǵın sezimler jámlengen. Bul qosıq mazmunın úyreniwde oqıtıwshı kórkem shıǵarmanı analizlew kompetenciyasın basshılıqqa alıp, óziniń bilim, kónlikpe hám tájiriybesine súyengen halda oqıwshılar menen óz kompetentligin baylanıstıradı. Oqıwshını qosıq shuwmaqlarına baylap turǵan tiykarǵı ideya hám mazmun adamnıń adamǵa súyenish bolıwı, hár qanday jaǵdayda da insaniylik birinshi orında turatuǵanlıǵı, ásiyese, insan kewliniń gıltı de oǵan súyenish bolatuǵın insan ekenligi, bul dúnyada mazmunlı ómir keshiriwde de adamnıń adamǵa súyenish bolıp iz qaldırıwı ápiwayı qatarlar menen iqsam sáwlelengenliginen kórinip turadı. Juwmaqlastırıp aytatuǵın bolsaq, oqıwshılardı mine usılay etip birge islesiwge, kórkem sózdıń mánisin tereń ańlawǵa, qosıq shuwmaqlarında jámlengen sóz mánisin sezıp, onnan tásirleniwge hám sezimlerin oyata alǵan jerlerin aytıp, túsindire alıwǵa úyrete alǵan oqıtıwshınıń ózi de, ol tárbiyalap atrǵan oqıwshıları da kompetentli shaxslar bolıp esaplanadı. Bunda tiykarǵı itibar joqarıda kórip ótkenimizdey, oqıtıwshı hám oqıwshılardıń bilim, kónlikpe hám tájiriybesiniń sabaq procesinde nátiyjeli alıp barılıwında ayqın kózge taslanadı.

Ádebiyatlar

1. Кудряшова О.В. Компоненты коммуникативной компетенции при обучении письменной речи. «Вестник ЮУрГУ», 2007, №15.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>. Svobodnaya ensiklopediya.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: «Barkamol fayz media», 2018, 34-b.
4. Mámbetniyazov T., Bekbergenova Z., Mámbetniyazova Z. Ádebiyat. 9-klasslar ushın sabaqlıq. –Nókis: «Bilim», 2019, 117-118-b.

РЕЗЮМЕ

Мақоллада адабият фанини о'қитишда о'қитувчи ва о'қувчиларнинг компетентлигини ривожлантириш ҳақида сўз борди ва қорақалпоқ адабиятининг таниқли вакили Т.Матмуродовнинг ижоди намона қилиниб, дars жарayонидagi о'қитувчи ва о'қувчиларнинг компетентлиги о'rganiladi. Dars jarayonlarida bunday unsurlarni samarali qo'llash tavsiya etiladi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается развитие компетентности учителей и учащихся в преподавании литературы, моделируется работа известного представителя каракалпакской литературы Т.Матмуродова, а также изучается компетентность учителей и учеников в учебном процессе. Рекомендуется эффективно использовать такие элементы в учебном процессе.

SUMMARY

The article deals with the development of of teachers and students competence in the teaching of literature, and modeled the work of a well-known representative of Karakalpak literature T.Matmurodov and also the competence of teachers and students in the teaching process is studied. It is recommended to use such elements effectively in teaching process.